

“Şeyx Sənan” faciəsi Azərbaycan dramaturgiyasının şah əsərlərindən biri sayıla bilər. 1914-cü ildə qələmə alınaraq Hüseyn Cavidin mənzum faciə yaradıcılığını davam etdirən bu əsər ədibin romantik dramaturgiyasının da zirvəsidir. Hüseyn Caviddən əvvəl bu mövzuya bir neçə müəllif də müraciət etmişdir. Daha əvvəl bir neçə qəzetdə çap olunsada, kitab kimi məhz 1917-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Uzun müddət baş qəhrəmanının tarixi yoxsa dini-əfsanəvi şəxsiyyət olması ilə bağlı fikir ayrılığına səbəb olan əsərin əsas mövzusu fərqli dini etiqadların mübarizəsi və Şeyx Sənanla Xumarın, yeni əsl eşqin fərqlilikləri üzərində qələbəsidir. Qəhrəmanları birləşdirən isə onların ikisinin də əks cinsə inanmamaları, sevməməyidir. Bunun isə fərqli səbəbləri var idi. Şeyx Sənanın qadınları sevməməyinin, onlara etibar etməməyinin təzahürləri özünü kor ərəblərlə mükəlliməsində açıq şəkildə büruzə verir. Şeyx Sənan ondan şəfa uman korlardan nə üçün belə olduqlarını soruşanda birinci kor bunun anadangəlmə olduğunu, ikincisi isə bir qadının sevgisinə görə ağlamaqdan gözlərinin tutulduğunu söyləyir. Bu zaman Şeyx Sənan hiddətlənir Həvvanı nümunə gətirərək qadınları başabəla, kişiləri haqdan ayrı salan, cinayətə vadar edən səbəb adlandırır və deyir:

*Ah, bunlar nə üçün doğar-doğulur,
Şu qadınlar nə üçün doğar-doğulur?*

Sonda Şeyx Sənan korlara dünyanın görmək istədikləri qədər gözəl olmadığını, əksinə cəhəlet və səfalet içində olduğunu bildirir. Şübhəsiz ki, bu obrazın vasitəsiylə danışan Hüseyn Cavid, zillət, əzab içində olan mühit isə 20-ci əsrin mənzərəsidir.

Xumarın kişilərə qarşı olan nifrətinin səbəbi isə tamamilə fərqlidir. Belə ki, Xumarın anası ölərkən qızına kişilərə etibar etməməyi və ömrünü monastrda keçirməyi vəsiyyət edir.

Eşqə tövbə edən iki gəncin qarşılaşması isə bütün buxovların, zəncirlərin qırılması, iki ruhun qovuşması olur. Kəbədə eşqə tövbə edən Sənan bu baxımdan Füzulinin Məcnunundan tamamilə fərqlənir. Əgər Məcnun Kəbədə

*Ya Rəbb, bəlayi eşq ilə qıl aşına məni,
Bir dəm bəlayi eşqdən etmə cüda məni*

deyirsə, Sənan əksinə sevgisizliyə and içir. Əlbəttə, bütün bu andlar, tövbələr iki aşiqin qarşılaşmasından sonra qırılır. Şeyx Sənanın hələ Məkkədə gördüyü yuxu onun gələcəyinin xəbərcisi idi. Şeyx Kəbir bu yuxunu yozarkən Sənanın gələcəyinin məhz Gürcüstanla bağlı olacağını söyləyir və belə də olur. Xumarla qarşılaşan Sənan bütün tövbələri unudur, Kəbəni də, cənnəti də yarının gözəl simasında görür. Bu da “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” deyən Cavidin gözəlliyə verdiyi yüksək qiymətin göstəricisi idi.

“Şeyx Sənan” faciəsi başdan-başa sufi-təsəvvüf ideyaları ilə zəngindir. Təsəvvüf-Sufilik İslamda geniş yayılmış dini, fəlsəfi cərəyandır. Bu fəlsəfi-dini

təlimdə insanın nəfsi ilə mübarizə apararaq onu islah və tərbiyə etməsi, öz varlığından və dünyadan keçərək Allaha qovuşmaq məqsədi izlənilir. Sufi və təsəvvüf kəlməsinin hansı kökdən törəməsi haqqında müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Təsəvvüf kəlməsinin saflıq, duruluq mənasına gələn “səvf” kökündən, bəni-suffə qəbiləsindən (bu söz Cahiliyyə dövründə Kəbədə yerinə yetirilən ibadətlərə başçılıq edən xid-

qara paltarlar geyinirdilər. Bu, onların dünya nemətlərindən üz çevirmə cəhdlərinin göstəricisi idi. Həm də yun paltar sufilərin Allahı dərk etmək və ona qovuşmaq üçün zəruri hesab etdikləri riyazətin (bədəni ləzzətlərdən məhrum edən və ona əziyyətlər verən təmrinlər sistemi) tərkib hissəsi idi. Sufilər yun paltar geyinmək dəbini peyğəmbərlərdən, imamlardan, övliyalardan mənimsədiklərini deyirdilər.

Sufi poeziyasında öz əksini tapan ruhun Yaradana qovuşması ideyası da “Şeyx Sənan” faciəsində qarşımıza çıxır. Yaradana qovuşmağa əngəl olan ruhla bədən arasındakı ziddiyyətlərin başlıca səbəbi isə nəfəsdir. Nəfslə mübarizə və üzərindəki qələbə təsəvvüfdə Haqq yolçusu və kamil insanın ən başlıca vəzifəsidir. Yaradana qovuşmaq yolunda isə aşiq müxtəlif maneələrlə rastlaşır. Bu mənada Şeyx Sənanın ilk sınağı Xumarın atası Platonla olur. Platon qızını özlərindən dini etiqadca fərqlənən müsəlman birinə vermək istəmədikdə Sənan “Haqq birdirsə, din də birdir”

■ Aytac Quliyeva

ğışərab içmək olur. Bədəni ona uzadan keşişə Sənan onsuz eşqdən sərxoş olduğunu deyib son damlasına qədər içir. İkinci sınaq isə xaç olur. Sənan bu dəfə də şeyxlərin etirazlarına məhəl qoymadan “xaçın gümüş üzükdən nə fərqi” deyərək xaçı alır və boynuna taxır. Əlbəttə, Xumar da bu kimi İslama zidd olan tapşırıqları yerinə yetirən Sənanın geri qalmırdı. Onun üçün qible də, məbəddə Sənan idi. Maneələr bununla da bitmir, Sənanı yatağında xəncərləmək (bunun qarşısını Özdəmir, Nino və Oğuz alır), tövlədə donuz otarkən (bu da şərtlərdən biri idi) yandırmaq istəyirlər. Alovlardan qurtulan Sənanın söylədiyi bu misralar, şübhəsiz, faciənin ən gözəl hissələrindəndir.

“Şeyx Sənan” əsərində eşqin qələbəsi

mətcilərə deyilirdi), “suffə” əshabından, bir çöl bitkisi olan “sufanə”dən (əncirəbənzər meyvəsi olan səhra bitkisi) və “suf” (heyvanın bədənindəki yuna deyilir) sözündən yarandığı güman edilir. Əbu Reyhan Biruni isə sufi sözünün ərəb mənşəli deyil, yunan mənşəli olduğunu deyir. Biruniyə görə, sözün kökündə yunan dilindən tərcümədə “elm və hikmət” mənasını verən “sophia” ifadəsi durur. Sufilərə ona görə bu ad verilib ki, onlar bəzəkli və rahat geyimlərdən imtina edir, heyvan yunundan toxunulan kobud,

cavabını verir. Bu fikir faciənin sonlarına doğru dərvişin söylədiyi aşağıdakı fikirlə üst-üstə düşür.

*Din bir olsaydı yer üzündə əgər,
Daha məsud olardı cinsi-bəşər.*

Əlbəttə, Cavid dini ideologiyalara əsir olan cəmiyyəti çox yaxşı görür və anlayırdı. Şair xəyalı çıxış yolunu fərqlilikləri yox edib eyni din qurulmasında görür və bu mülahizəsini də əsərdə ustalıqla əks etdirir. Şeyx Sənanın ilahi eşqə-kamillik zirvəsinə çatması yolunda ilk sına-

Kim ki eşq atəşi ilə oldu hədə, Onu yandırmaz böylə atəşlər. Bəni öldürsələr də, bən yaşarım, Tərk edib xəlqi xaliqə qoşarım. Əbədiyyət mənim məzarımdır, Çünki sultani-eşq mənim yarımdır.

Sonda Şeyx Sənanla Xumar onların sevgisini qəbul etməyən bütün qüvvələrdən qaçaraq əsl eşqi anlayan kamil aşiqlər kimi əbədiyyətə qovuşurlar.

Sənanın apardığı mübarizə əsəri oxuyan hər kəsə əzm, inadkarlıq, mübarizə, doğru bildiyi yoldan əsla dönməmə kimi ali duyğuları aşılayır.